

ЖАРИНКИ В СЕРЦІ (світлій пам'яті Лариси Іванівни Крушельницької)

12 листопада 2017 р. у Львові відійшла у засвіти видатна вчена-археолог, письменниця, художниця Лариса Іванівна Крушельницька.

Я не буду називати установи, де працювала Лариса Іванівна, називати роки, коли це було, і перераховувати кількість статей і монографій. Це дуже вагомий доробок, але така статистика вже зроблена. Я хочу згадати про інше. Про те, що від того дня, як я побачив Ларису Іванівну, живе в моєму серці, моїй пам'яті і моїй душі.

Пізній, вже прохолодний серпневий вечір. Величезний місяць, зійшовши з-за крутої скелястої гори, заливає таємничим світлом широку долину, по якій, виблискуючи сріблом, тече звивистий Дністер. Велике табірне вогнище археологічної експедиції, кидаючи в небо стріли-жарини, вихоплює з темряви десяток мальовничих постатей хлопців і дівчат, які вместилися навколо ватри. Серед них на низенькому стільчику сидить керівник експедиції – Лариса Іванівна Крушельницька. Мова точиться про сиву давнину, про наших далеких предків – трипільців, кіммерійців, скитів, тракійців, про знаменитих царів і великі битви, про загублені в нетрях міста і загадкові скарби, про науку археологію, яка розкриває такі цікаві таємниці минувшини. Як цікаво про все це розповідала Лариса Іванівна! Сиділи і слухали допізна, поки не розганяла нас по наметах: *“Так, дітиська, ану спати! Завтра рано на роботу!”*

Експедиції дійсно були рятівними (досліджували археологічні пам'ятки, які мали бути знищені) і досить важкими. Працювали на розкопках по три–чотири місяці. Жили в польових умовах, далеко від “цивілізації”. Найближче село за шість кілометрів польовими дорогами, на сільській пошті телефонну розмову треба замовляти за два тижні наперед (смартфонів і айфонів ще не було). Нелегко було в ті часи організувати експедицію – обмежене фінансування, дефіцит продуктів харчування (дістати кілька ящиків “тушонки” чи згущеного молока вважалося великим успіхом), відсутність автотранспорту, нормального спорядження, та й робітників на розкопки важко знайти, бо дуже мала оплата – всі ці проблеми лягали на плечі керівника експедиції. Лариса Іванівна – дієва, рішуча, смілива, винахідлива і дуже емоційна – успішно давала з цим раду. В експедицію їхала здебільш молодь – учні і студенти, які, без сумніву, прагнули романтики, трохи шукали пригод, але під впливом Лариси Іванівни швидко захоплювались археологією і самовіддано працювали на розкопках не один сезон.

Якось так ставалося, що майже всі археологічні пам'ятки, які досліджувала Лариса Іванівна, виявлялися дуже цікавими, значимими для науки, навіть якимись... величними! Наприклад, велетенське городище в Городниці над Дністром з потужними шарами трипільської культури, культури Гава-Голігради та княжої доби, унікальні солеварні осередки в Карпатах (Лоева, Текуча), які діяли за доби енеоліту, бронзи та раннього заліза, поселення, поховання та попелища культури Ноа на Покутті. І місцевість, де працювала експедиція також завжди була якась незвичайна – особливо мальовнича. Чи то Лариса Іванівна так вмiла підбирати пам'ятки, чи то пам'ятки самі знаходили Ларису Іванівну – хто знає, але містики тут трохи є. Так чи інакше, але експедиції Лариси Крушельницької завжди були вдалимими, а результати розкопок завжди вагомими.

Мабуть, наймасштабнішими можна вважати археологічні дослідження в зоні будівництва водосховища Дністрянської ГЕС в Чернівецькій обл., які тривали сім сезонів – з 1974 по 1980 рр. Середня Наддністрянщина – археологічна скарбниця України. Правий і лівий береги Дністра – важливої частини шляху, який поєднував від найдавніших часів історії людства Циркумпонтійську зону із Центральною і Північною Європою, всіяні безцінними, світового значення пам'ятками різних культур і народів від палеоліту до пізнього середньовіччя. Те, що за кілька років рятівних досліджень вдалося врятувати українськими археологами, є

маленьким відсотком від затоплених, очевидно, назавжди знищених пам'яток давньої української історії. На наших очах у зоні затоплення ліквідовували цілі села, які були засновані тут ще, мабуть, з княжих чи козацьких часів, нищили старовинні церкви, вивозили цвинтарі, людей примушували переселятися в інші місцевості. Порожні очі-вікна залишених хат, зарослі кропивою подвір'я, бездомні пси і коти (наша експедиція кілька років базувалася в такому напів-виселеному селі). І чудова, надзвичайно мальовнича унікальна природа цього краю, яка також мала загинути. Лариса Іванівна дуже боляче переживала. Називала це історичним і культурним геноцидом. Писалися всілякі листи, звернення, прохання до Києва і Москви, щоб відмовитися від цього злочинного для української культури і врешті економічно малоефективного проекту. Марно.

Експедиція досліджувала комплекс унікальних багатошарових пам'яток в околицях с. Непоротів Сокирянського р-ну Чернівецької обл. Розкопки проводили широкими площами на великому мисі правого берега Дністра. Поселення трипільської культури, сарматське поховання, ранньослов'янські печі-кам'янки. Але основними були велике селище і культовий осередок чорноліської культури, які існували тут впродовж X-VII ст. до н.е. Відкрито 27 споруд, понад 100 ям, п'ять жертвників, культові поховання людей і тварин, попилице та

Рис. 1. Лариса Крушельницька (сидить в центрі) серед членів експедиції на розкопках кургану поблизу с. Лоївці. 1977 р.

один великий курган. Культурний шар потужний, об'єкти складні, глибокі, величезна кількість різноманітного керамічного матеріалу, кістяні та бронзові вироби. Вражали рештки великих наземних будівель-храмів із високим шатроподібним перекриттям із дерев'яних балок, глиняні жертвники, особливі людські поховання, надзвичайне багатство форм і орнаменталістики глиняного посуду. Пам'ятка дуже цікава, але й дуже складна для дослідження. Лариса Іванівна робила на розкопі все: копала, розчищала, фотографувала, малювала. Швидко і добре. Археологічні креслення, плани і перерізи об'єктів (так звана документація) у Лариси Іванівни мали особливий вигляд – зроблені кольоровими олівцями, детальні, дуже інформативні. Надзвичайна наукова інтуїція дозволяла бачити за окремими елементами цілісну картину, і коли ми, дивлячись на план розкопу, фантазували, що мало б “вилізти” на новій, ще не розкритій ділянці розкопу, передбачення дослідниці здебільш справджувалося. Про художній талант Лариси Іванівни слід розповідати окремо. Вона чудово малювала. Її рисунки археологічного матеріалу, зроблені чи то до наукових звітів, чи до публікацій, вражають своєю точністю, вдалим показом характеру предмета і матеріалу, з якого він зроблений. Це було поєднання здібностей професійного археолога і професійного художника.

Рис. 2. Біля щойно розчищеного сарматського поховання. Непоротів, 1979 р.

Незабутні моменти, коли після розкопок, обіду і відпочинку експедиція займалась впорядкуванням знахідок. Мили і сушили кераміку, заповнювали інвентарні книги, викінчували креслення, дописували щоденники. Лариса Іванівна сиділа серед гори пакетів, уважно розглядаючи знахідки одразу описуючи та замальовуючи їх. І розповідала. Про посуд, уламки якого тримала в руках, як і коли він був зроблений і як виглядав, про орнамент на ньому, про об'єкти, які ми відкрили, про археологічну культуру, яку ми досліджуємо. Це була справжня практична польова археологічна школа. І хоча більшість членів експедиції не пов'язали свою долю з археологією, вони й досі (а вже минуло 40 років) добре пам'ятають ці студії і знають більше, аніж деякі теперішні випускники історичних факультетів наших вузів. Якщо в експедиції було авто, Лариса Іванівна знаходила час відвідати інші експедиції, які працювали неподалік. Інколи брала нас із собою. Було дуже цікаво. Різноманітні місцевості, інші пам'ятки, цікаві люди, нові знайомства. Не раз відвідували всесвітньовідомі палеолітичні розкопки Олександра Черниша в Молодово і Кормані, розкопки Володимира Цигилика в Оселівці, Тамари Мовші в Жванці, Володимира Барана в Рашкові, Юрія Малеева. Ларису Іванівну завжди радісно зустрічали, охоче показували свої знахідки, радилися. До нас також навідувались гості, і не лише археологи. В 1970-х роках популярним став сплав по Дністру. Пливли від Галича аж до Чорного моря на різноманітних плотах човнах, байдарках. Цікаві товариства, найбільше було науковців-«технярів» і не лише з України, а й з Москви чи тогочасного Ленінграду. Археологічні розкопки були поруч Дністра і мандрівники часто приставали до берега, щоб подивитися, що тут таке незвичайне робиться. Лариса Іванівна із задоволенням блискуче провадила екскурсії розкопами, розповідаючи не лише про наші знахідки і про археологію, але й про історію взагалі, впевнено перемагаючи в дискусіях, які інколи виникали щодо деяких питань «спільної радянської історії».

В експедиції Лариса Іванівна була абсолютним авторитетом. Не лише тому, що керівник. Вона все знала і все вміла. Як правильно влаштувати табір, як поставити намети, як розпалити вогнище, як в'язати вузли, як випрати в Дністрі шалено модні, дорогі і на той час рідкісні джинси. Юні кокетливі дівчатка (яких, чомусь, завжди було більше в експедиції, аніж хлопців) щойно вистрибнувши з-під маминої опіки, потрапляли під суворий нагляд Лариси Іванівни і вчилися господарювати на кухні. Слід сказати, що Лариса Іванівна навіть у непростих

Рис. 3. Після місяця тяжких розкопок кургану поблизу с. Лоївці виявилося, що глибока поховальна камера пограбована і абсолютно порожня. Л. Крушельницька – перша зліва. 1977 р.

польових умовах знаменито готувала, і ми час від часу мали нагоду ласувати якоюсь оригінальною стравою “від шефа”. Окрім того, Лариса Іванівна чудово зналася на музиці – від класики до джазу, рок-н-ролу і диско, дуже цікаво розповідала про композиторів, твори, жанри, стилі. Перша медична допомога також була в руках Лариси Іванівни. Десь подряпався, подерся, порізався, а то й щось не те з’їв – все лікувалося у великому наметі начальника експедиції. Яка величезна відповідальність лежала на Ларисі Іванівні не лише за проведення розкопок, а й за здоров’я і навіть життя членів експедиції, фактично ще дітей: нелегкі побутові умови, фізична робота, спека, грози, складний рельєф, а найгірше – поряд розкопу дуже підступна ріка – швидкий з непередбачуваною течією і вирами Дністер, в якому постійно купалися. Ми були молоді, самовпевнені, легковажні і не завжди слухали Ларису Іванівну, яка забороняла далеко запливати або видиратися на круті скелі, які височіли навколо табору. Дякувати Богу, в нашій експедиції ніколи не траплялося біди. Але, очевидно, Лариса Іванівна знала, що такі експедиції для молоді є добрим гартом, своєрідною школою життя і, беручи на себе тягар відповідальності, везла нас на розкопки. Лариса Іванівна не була начальником-“добрячком”. За лінощі, безвідповідальність, безгосподарність могла добряче “збештати”. Наука була на все життя.

Щоб пізнати людину, треба взяти її в археологічну експедицію. Бажано туди, де багато тяжкої роботи, де складні побутові умови. За кілька днів буде зрозуміло, хто є хто. Через експедицію Лариси Іванівни пройшло багато різних людей. Не всі витримували. Комусь було не цікаво, комусь не комфортно. Ті, хто залишався, входили до своєрідного товариства. Його ніхто спеціально не створював. Це швидше духовне братство тих, яким в серце і душу потрапили ті жаринки від табірної вогнища, навколо якого ми сиділи разом із Ларисою Іванівною, вони гріють нас тепер і, мабуть, будуть гріти завжди. Я хочу пам’ятати Ларису Іванівну Крушельницьку, видатну вчену, яка дуже любила свою землю і вчила нас бути самими собою, власне такою, як біля експедиційного вогнища – гарною, мудрою, дотепною і дуже оптимістичною.

Дмитро ПАВЛІВ

*Стаття: надійшла до редакції 15.11.2017
прийнята до друку 16.11.2017*